

УДК 378.4 (475)

Тимофій Міненко,
доктор філософії, теології
(Вінніпег, Канада)

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (КОНЦЕПЦІЯ АРХІЄПІСКОПА ІЛАРІОНА)

Розглядаються принципи та основні положення щодо автокефалії Української Православної Церкви архієпископа Іларіона.

Грунтувалась вона на "українській рації". Владика Іларіона ще перед архієрейською хіротонією знали як відомого українського церковного діяча. Ідеї та переконання вмів поширювати серед своїх прихильників і опонентів. По різних містах мав гуртки симпатиків. Із початком Німецько-сов'єтської війни почав устійнювати свою концепцію: в Холмі, крім Духовної Консисторії, засновано ще й Товариство православних українських богословів, Архієпископську Раду та Єпархіяльне церковне братство (до яких входили майже ті самі особи). Установи ці творили об'єднання, з якого поширювалися Іларіонові ідеї й переконання. Особливо щодо пропагування його концепції про відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Уже 8 серпня 1941-го на зборах Товариства православних українських богословів (очоловав архієп. Іларіон) заслухано постанову президії Товариства про справу відродження Православної Церкви в Україні; документ цей прийнято як офіційну позицію Товариства. Так започаткувалось формування самої концепції архієп. Іларіона. Від самого початку в Іларіоновій концепції утверджувалась вимога: Українська Православна Церква має бути автокефальною і з патріаршим устроєм. Для впорядкування церковного життя наразі передбачувався Адміністратор; ним мав стати той, хто своєю дотеперішньою працею й переконаннями виявив свою любов до народу. На думку Товариства, "найдостойнішим кандидатом на становище Адміністратора серед усіх єпископів-українців" є архієп. Іларіон: у проводі "мають бути свідомі українці, що не запламити своєї чести вислугою перед поляками чи москалями". Через тиждень, 14 серпня 1941 р., відбулося засідання Архієпископської Ради під головуванням архієп. Іларіона. Велику увагу надано церковному стану в Україні. У рішенні зазначалось: "1) приєднатися до прийнятої 8. VIII. ц. р. Товариством Православних Українських Богословів постанови в справі відродження Української Православної Церкви; 2) нав'язати контакт з українськими єпископами на Волині; 3) вислати делегацію до німецьких компетентних чинників у Кракові й Берліні в цілях правдивого висвітлення потреб Української Православної Церкви; 4) домагатися дозволу на видання в Холмі українського періодичного органу".

Для архієп. Іларіона важливим однак ставало те, аби (на відміну від попереднього державотворчого періоду – унерівського) Церква тепер змогла зайняти належне їй місце. Тому найпершим завданням ставилось питання про відносини Церкви і Держави. Православна Церква мала взяти належну участь у відбудові української державності. Передбачалося, що державною релігією стане православна віра. Державні закони зобов'язані будуть оберігати її від зневаги. Український народ, що виріс і виховувався під комуністичним режимом, навертати до віри батьків може "тільки православне українське духовенство. Остерігаємо духовенство інших визнань, що коли б і вони втручалися в справу навернення, то це викликало б в Україні таку релігійну боротьбу, яка сильно пошкодить незалежності України". Главою Української Держави може бути тільки особа, глибоко просякнута релігійними й історичними українськими традиціями і "тільки православної віри". В Уряді – окреме "Міністерство Віросповідання", на чолі якого має "бути тільки особа православного віровизнання. Міністерство Віросповідання не може бути призначене без попереднього порозуміння з Першоєрархом Української Церкви. Всі постанови Міністерства (принципового чи важливого характеру) набирають правної сили лишень після згоди на них Першоєрарха". Про церковний устрій далі зазначалось: він "мусить бути соборноправний", а Церква — автокефальною, "цебто незалежною ні від якої іншої Церкви". Через те в Меморіалі висловлювалось домагання, щоб державна і церковна влади негайно приступили до канонічного оформлення Церкви в Україні перед Царгородським Патріархом. Аби розпочати відродження Церкви на території, де упродовж двох десятиліть велося планове винищення її, Меморіал вважав, що "двигнути цілий тягар відбудови Православної Української Церкви не зможе саме українське духовенство, що вийшло з-під сов'єтського ярма, — треба йому сильної допомоги, треба досвідчених керівників". Першоєрарха Української Церкви не призначатиме Уряд, а вибиратиме Церква. Тому Собор Холмської єпархії своєю 54-ою ухвалою звернувся до Почаївського Собору Єпископів, зазначивши: він (Собор) "єдиними устами і одним серцем вважає, що Всеукраїнську нашу Церкву мусить очолити тільки людина з дуже високим авторитетом, людина високих християнських і національно-українських чеснот, загальновідома й випробувана зі своєї довголітньої, чесною й самовідданою праці на користь Українського Народу. Такою людиною серед усіх сучасних українських єпископів є наш Архієпископ Іларіон (Огієнко), якого Єпархіяльний Собор одногосне вважає за першого кандидата на Київську Митрополію". За початкову Іларіонову концепцію відновлення Православної Церкви в Україні треба вважати "Меморіал про майбутній устрій Української Православної Церкви" від 31 серпня 1941-го за підписом трьох холмських єпархіяльних установ — "найбільших церковних установ усієї України". Меморіал заімпонував українським церковним і політичним діячам: в ньому побачили вони відображення патріотичних сподівань на здобуття української державності. Красномовним був його початок: "сучасні події змушують увесь Український Народ приступити до здійснення своїх давніх вікових мрій і бажань. Більшовицькі кайдани спадають з України. Незабаром прийде спокійна праця на полі відродження Української Нації". Підставою відбудови української державності ставала тут знову саме Православна Церква, – згідно із багатовіковою традицією. Усі церковні орієнтації, що діяли тоді в Україні (головно три Церкви – "тихонівська", "живоцерківська" і "липківська"), мусили зліквідуватися, а замість них мала створитися одна – Українська Автокефальна Православна Церква. Український Патріархат складався б із кількох Митрополій – Київської, Харківської, Полтавської, Волинської, Херсонської, Чернігівської та інших, а Собор

Єпископів – з 20–25 єпископів. Духовенство, якого не знищила комуністична влада і котре залишилося ще "в Світах, так обезсилено, що тепер мало здатне до великої напруженої творчої праці на полі повної відбудови й розбудови нашої Церкви". Тому на нього не можна покладати надію. На думку авторів, треба створити Православну місію зі свідомих українських священників, які працювали б на терені, організуючи нижчі парафіяльні клітини та деканати. Найбільшим і найважливішим центром українського церковного життя називався Холм: перебували ж там високоосвічені й діяльні душпастирі. "Товариство Українських Православних Богословів постановило віддати всі свої сили на належне відродження церковнорелігійного життя Українського Народу на теренах, звільнених від більшовиків, і дати потрібне число священників для Духовної Місії. Мали відновити працю і ті інституції, котрі існували за дореволюційних часів (передусім, йшлося про чоловічі й жіночі монастирі, із ченцями і черницями не нижче від середньої освіти, котрі б і навчали при монастирських різних школах. Церква взагалі діставала право на свої власні школи — високі, середні й початкові (для хлопців і дівчат). Передбачалось повернення церковно-монастирських земель й споруд, а священо- й церковнослужителям — часткове державне утримання з виплатою (у формі дотаційної) третини реального прожиткового рівня.

З Іларіонової концепції виходило: Українська Церква, хоч звільнена від залежності Московської Церкви, але й далі узалежнюється від Вселенської Церкви. Тут ієрарх із Холма покликувався на згаданий Закон про автокефалію, котра через більшовицьку агресію не встигла отримати благословення з Константинополя". Автор "Правно-канонічного вьяснення" мету написання подав у висновкові: "Ось тому Український Уряд новопосталої України, як світський, так духовний, повинен буде негайно конче звернутися до Царгородського Патріярха з синовним проханням, як то зробив був свого часу й уряд бувшої Польщі, поблагословити автокефалію Української Церкви. Це — єдиний канонічний шлях набути правну автокефалію для нашої Церкви, бо інакше її чекає доля Церкви Болгарської, що й тепер ще не визнана Царгородом. Всі інші шляхи – неканонічні". Архієпископ Іларіон, як і багато інших, вірив, що з приходом німців постане самостійна українська держава, а в незалежній державі буде і автокефальна Церква. Іларіоною концепцією спочатку захопилися широкі кола українських громадських та церковних діячів: вона імпонувала їхнім мріям бачити вільну Україну, а в ній — автокефальну Церкву. З цього й починався громадський рух за Українську Автокефальну Православну Церкву без входження в церковно-канонічні справи чи тогочасну політичну ситуацію. Але пізніші уточнення Іларіонової концепції (особливо щодо об'єднавчих зусиль за автокефалію) українські церковні діячі й патріотичне громадянство, головню на Волині, не прийняли, погоджуючись від початку лишень на унезалежнення Української Православної Церкви із Законом Уряду УНР від 1 січня 1919 р. Проте змагання за автокефалію вони прийняли на засадах Собору УАПЦ 1921-го, на якому виявилась "боротьба національно-релігійного духу" без уваги на канонічність чи благодатність поставлення тієї ієрархії. Частина українського громадського й політичного провуду, покликуючись на непевність обставин, не радила кидатись у вир "рожевих" мрій (в політичному і церковному житті). Тому, головню на Волині, панувала розгубленість, за якою концепцією церковного відродження йти: виконувати розпорядження митр. Діонісія чи змагатися за Українську Автокефальну Православну Церкву, що реально унезалежнювалась від Москви і Варшави.

Матеріал надійшов до редакції 5.11.2001 р.

Миненко Т. Возрождение Украинской Автокефальной Православной Церкви (концепция архиепископа Иллариона).

Рассматриваются принципы и положения архиепископа Иллариона, касающиеся автокефалии Украинской Православной Церкви.

Minenko T. The renaissance of autocephalous Orthodox Church (the concept of archbishop Ilarion).

The author considers the principles and basic ideas of Archbishop Ilarion concerning the autocephalous status of Ukrainian Orthodox Church.